

TECHNIKAI TÁRSADALMUNK SPIRITUÁLIS HELYZETE

SZEMPONTOK A KÖRNYEZETVÉDELEM KÉRDÉSÉHEZ

PAUL TILlich ÍRÁSAI ALAPJÁN

A környezetvédelem minden embert egyformán érintő probléma. Falvakban és nagyvárosokban élők, fiatalok és idősek, gazdagok és szegények számára egyaránt releváns kérdés: mit teszünk azért, hogy megóvjuk környezetünket? Mit teszünk azért, hogy minél kevésbé avatkozzunk be önkényesen a természet folyamataiba, s hogy a világ a maga természetes formájában fenntartható legyen?

A kérdést a Krisztusban hívő emberek, a keresztény közösségek, az egyházi szervezetek sem kerülhetik meg. Sőt, esetünkben talán még nagyobb súllyal jelenik meg ez a probléma, talán még nagyobb felelősséget érzünk akkor, amikor a teremtett világon ejtett sebekről, az egész teremtés szenvedéséről, s a világ feletti gondoskodásunkról, sáfárságunkról van szó. Mit tegyen egy keresztény ember, egy gyülekezet és az egész egyház azért, hogy segítse a teremtés megóvását és fenntartását – vagy legalább ne akadályozza azt. De vajon lehetséges-e még a mai technológiai társadalomban úgy megválaszolni ezt a kérdést, hogy se hitünket, se őszinte válasza való törekvésünket ne adjuk fel, miközben eljutunk döntések meghozatalára és gyakorlati lépések megtételére; s mindközben „benne maradjunk” a 21. században?

A környezetvédelem kérdése a múlt század második felében vált egyre hangsúlyosabb témává. Rendkívül gazdag irodalom foglalkozik a környezetvédelem által felvetett problémákkal, és egyre több írás lát napvilágot az ökoteológia témakörében is. Ebben a tanulmányban egy olyan teológus, Paul Tillich gondolatait vizsgáljuk meg, aki még a 20. század első felében, jóval az informatikai társadalom és a „hálólét” kialakulása, a „természet teológiája” és az „ökológiai teológia” fogalmainak modern értelmezése előtt vetette papírra legtöbb gondolatát. Mégis, írásainak vizsgálata fontos lehet, mert Tillich megtalálja azt az utat, amelyben a teológia önálló területként lép kapcsolatba a természetet vizsgáló tudományokkal, s az azok által felvetett etikai kérdésekkel.

James A. Carpenter teológus szerint Tillich kivétel a protestáns teológusok között a természetfelfogása és a természettel szemben tanúsított nagy tisztelete és

Paul Tillich – a természet teológusa

különleges figyelme miatt.¹ Paul Santmire, az ökoteológia egyik jeles gondolkodója pedig így fogalmazta meg méltatását: „Azt javasolnám, hogy fordítsunk komoly figyelmet még egyszer a legnagyobb – és néha a legkevésbé értékelt – modern amerikai² protestáns teológus, Paul Tillich gondolataira. Braaten az új remény teológiájának fényében a Tillich iránti érdeklődés megújítására szólít fel. Én ezt a természet teológiájának még kialakításra váró reformatori nézőpontjával egészíteném ki.”³

Tillich természetről alkotott tanításának gazdag és értékes gondolatvilágát jelzi az utóbbi két-három évtizedben megjelent szakirodalom mennyisége. Számos cikk, tanulmány és könyv íródott ebben a kérdésben, és több konferencia témájául is szolgált Tillichnek a természetről megfogalmazott tanítása.⁴ Ennek a népszerűségnek több oka is van. Michael Drummy szerint Tillich természeti teológiájának legfontosabb pozitívuma, hogy egészséges középutat talál meg a barthi konfesszionalizmus távolságtartása, a szentimentális romantika lázadása, és a protestáns liberalizmus technokrata magatartása között.⁵ James Reimer abban látja a legnagyobb értékét, hogy az

1 Carpenter, *Nature and Grace: Toward an Integral Perspective*, 1988. 51-56.p.

2 Paul Tillich (1886-1965) német származású teológus, 1933-tól élt az Amerikai Egyesült Államokban.

3 Santmire, *The Reformation Problematic and the Ecological Crisis*, 1970.

4 A három legjelentősebb kiadványt (két könyv és egy tanulmánykötet) említjük meg ezek közül: James Carpenter: *Nature and Grace: Toward an Integral Perspective* (Crossroad, New York, 1988.); Gert Hummel (ed.): *Natürliche Theologie versus Theologie der Natur? Tillichs Denken als Anstoss zum Gespräch zwischen Theologie, Philosophie und Naturwissenschaft* (Walter de Gruyter, Berlin and New York, 1994.); Michael F. Drummy: *Being and Earth. Paul Tillich's Theology of Nature*. (University Press of America, Lanham, New York, Oxford, 2000.)

5 Drummy, *Being and Earth. Paul Tillich's Theology of Nature*, 2000. 3.p.

isteni dimenzió, a természet, a történelem, a tudomány és az emberi világ közötti kapcsolat komplex értelmezését adta, amelyben minden a méltó helyére kerülhet.⁶ John Dourley pedig azt látja lényegesnek, hogy Tillich az ágostoni tanítás szerint tekintett a természetre, amely így előtérbe került az arisztotelészi világgépre épülő modern technológia uralmával szemben.⁷ Mindezen szempontok kialakításában – önéletrajzi írásai alapján is mondhatjuk, hogy – szerepet játszottak Tillich természethez fűződő élményei és emlékei. Önéletrajzi írásaiban Tillich gyakran utal rá, hogy már kisgyermekkorában meghatározó volt számára az a környezet, amelyben családjával élt. Schönfliess, majd 12 éves korától Königsberg-Neumark, középkori óvárosával, gótikus templomával, masszív városfalával, lovaskocsijaival, ugyanazt a természetközeli élményt nyújtotta számára mint kis gyermekkorának környezete Starzeddelben. Talán egyedül a természethez való viszonyában, a gyermekkorra kertjeire való visszaemlékezései közben fogadja el Tillich azt a romantikus viszonyulást, amely – bevallása szerint – később a természet teológiájának tudatosításában is segítette, és amely a tudományok és a technikai fejlődéshez való hozzáállását is alapvetően meghatározta.⁸ Ezekben az élményekben gyökerező teológiai gondolatok egészen új kapcsolatot eredményeztek számára a természet és a teológia között, amelyek a mai környezet- vagy teremtésvédelem kérdése számára érdekes szempontokat nyújthatnak.

Bár Tillich már az 1920-as években is írt a tudomány, a technológia és a vallás kérdéseiről, de csak a második világháború után tartott egyre több ilyen témájú előadást, és tanulmányokat jelentetett meg. 1954 és 1965 között pedig legalább harminc olyan esszéje ismert ebben a témában, amelyek nagyobb terjedelmű és komolyabb tartalmú művek.

Ezeknek az írásoknak a Rendszeres Teológiában és más könyveiben megjelent gondolataihoz képest az a legszembetűnőbb vonása, hogy szinte kizárólag etikai megközelítésben vizsgálja a tudományok és a vallás kapcsolatát,⁹ valamint a tudományok és a teológia kérdéseit

nek – külön-külön és együttesen is – a társadalomra és az egyes emberre gyakorolt hatását. Az alábbiakban néhány írásából emelek ki egy-egy olyan gondolatot, amelyek a technikai etikájának jellemző vonását adják.

1. *The Technical City as Symbol* (A technikai város mint szimbólum) című, 1942-ben keltezett írásában a technikai társadalom alapkérdését elemzi. Rögtön az első mondatban azt a problémát írja le, amelyet tisztázva

Technikai város – dolog és szimbólum

minden negatív következmény elkerülhető lenne: „Minden ember készítette tárgy egyszerre dolog és szimbólum.”¹⁰ Mint dolog, egy célt szolgál, és azáltal meg is határozott. Mint szimbólum, egy létezését fejez ki, és ezáltal meg is határozott.”¹¹ A technikai tárgyak egyszerre hordozói a funkciónak és a tartalomnak. Tillich ennek a kettősségnek a fényében teszi fel azt a kérdést, amelyet mindig szem előtt kellene tartanunk: mi a végső „vég”, mi a végső értelme és célja minden dolognak?

A végső értelemre vonatkozó kérdést Tillich a „technikai város” kifejezésén keresztül próbálja megválaszolni. A „technikai város” – mint minden, emberek által készített tárgy – egyszerre dolog és szimbólum. A „technikai város” kifejezésben éppen a dolog-szimbólum kettősség problémája világít rá a technikai társadalom valódi problémájára.

A dolog-tartalmat (*Sachgehalt*) ugyanis teljesen kimeríti a kifejezés jelentésbeli fejlődése. Mint dolog, tartalmazza mindazt, amit a szó jelöl: a világban megjelenő fejlődést, a technika haladását, a városok növekedését. Azonban a szimbólum-tartalmat (*Symbolgehalt*) csak az önreflexió során találhatjuk meg – amelyet a technika világában gyakran elfelejtünk, vagy tudatosan kihagyunk. Pedig „a technikai város az a legerőteljesebb szimbólum, amely egyesíti a létezés feletti uralom gondolatát a létezésen belüli otthonépítés gondolatával.”¹² A „technikai város” egyrészt olyan hatással lehet az egész világra, amely az uralom eszméit élteti, mint az „emberiség hazája”, a minden léterő feletti uralom, valamint a titokzatos, a különös, és az emberi egzisztencia félelmetes jellege feletti győzelem. Másrészt kifejezi az emberek lelkiállapotát,

6 Reimer, Tillich, Hirsch, and Barth: Three Different Paradigms of Theology and Its Relation to Nature and the Sciences. In: REIMER, James A.: Paul Tillich: Theologian of Nature, Culture and Politics, 2004. 139-140.p.

7 Dourley, Paul Tillich and Bonaventure: An Evaluation of Tillich's Claim to Stand in the Augustinian-Franciscan Tradition, 1971. 43.p.

8 I.: Tillich: My Search for Absolutes, 1967., Pauck&Pauck: Paul Tillich. His Life and Thought. 1976.

9 A természettudomány és teológia kapcsolatát legtöbbször nem

etikai, hanem ontológiai vagy episztemológiai szemszögből vizsgálják. I. pl. Barbour, Ian G.: Religion and Science. Historical and Contemporary Issues. HarperCollins, San Francisco, 1997.

10 Tillich határozott különbséget tesz a szimbólum és a jel fogalma között: „a jel nem áll szükségszerűen kapcsolatban azzal, amire utal, viszont a szimbólum részesedik abban a valóságban, amelyre vonatkozik.” Tillich, Rendszeres Teológia, 1970.

11 Tillich, The Spiritual Situation in Our Technical Society, 1988. 179.p.

12 Tillich, i.m. 182.p.

érzelmeit, életérzéseit, kreativitását, s azt a helyet, azt az otthont, ahol mindez megélhető.

Ha mindkét tartalmat szem előtt tartanánk, akkor megszűnnének a technikai társadalomnak azon negatív következményei, mint például a Föld kizsákmányolása, a technikai utópia elterjedése, a technológia önállósodása, a természeti elemek és az egész élet természetellenessé válása, s így az élet értelmének és céljának elvesztése.

2. Mindezen jelenségeknek az okát tárgyalja a *World Situation* (A világ helyzete) című, 1945-ben megjelent írásában. A második világháború utáni pesszimizmus érződik gondolataiban, amikor arról ír, hogy a világ helyzetét az értelemnek, mint az igazság alapjának az elvesztése, valamint a technikai ész hegemoniája jellemzi. A modern, legyőzendő „Leviatán” nem más, mint a tudomány és a technológia alapjaira épített világpiaci rendszer, amely az egyes emberek céljait is meghatározza. Mindezen visszasságok oka először a francia forradalom idejére tehető, amikor a „forradalmi ész” egyeduralma érvényesült; majd ezt felváltotta a technikai ész világa, végül a második világháború során az ész feletti uralom teljes elvesztése.¹³

3. A világ ilyen helyzetábrázolásából adódik az a kérdés, amely *The Person in a Technical Society* (A személy a technikai társadalomban) című esszéje alapjául szolgál: Milyen sors fenyegeti az embert, ha korának egyik legnagyobb vallási kérdését teszi fel, a személy jelentésének kérdését a személytelen világban? Részben Kierkegaard tanításából kiindulva az egzisztencializmust támogatja, mint amely hatalmas segítséget nyújt az emberiségnek azáltal, hogy „a személy nevében lázad a technikai társadalom személytelenítő erői ellen.”¹⁴ A kereszténységnek ehhez is tudnia kell segítséget nyújtani: a technikai társadalom szerkezetén belül maradván, de azon túlmutatva kell megmentenie az egyént az ipari társadalomban azáltal, hogy megmutatja, „hogyan az ember csak úgy tudja személyként fenntartani a természetét és a méltóságát, ha személyesen találkozik minden személyes alapjával.”¹⁵

4. Hasonlóan a személy kérdéséhez, *Environment and the Individual* (Környezet és az egyén) (1957) című írásában arra hívja fel a figyelmet Tillich, hogy az ember környezete nem csupán az őt körülvevő dolgokból áll, hanem azokon túlmutatva minden, az ember számára releváns dologból. A környezet megközelítése teljes mértékben eg-

zisztenciális. „A kérdés tehát nem az ember és a környezet (*environment*), hanem az ember és az ő környezete. Ez azt jelenti, hogy ugyanazok a környező dolgok (*surrounding*) egészen mást jelentenek a különböző egyedeknek. Különbség van az ember és a többi létező között: az ember környezetének világ-jellege van. Az állatok környezete környezet marad. Soha nem válhat világgá.”¹⁶

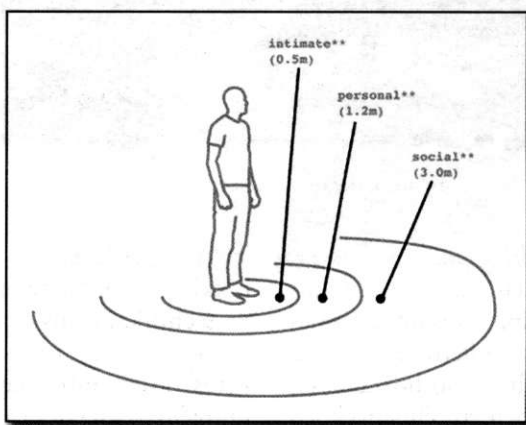
5. Ugyanezt a témát tárgyalta a közösség szempontjából *Conformity* (Alkalmazkodás) című, ugyancsak 1957-ben keletkezett művében. Az alkalmazkodás önmagában nem negatív dolog, de azzá válik, „ha az egyéni forma, amely egyediséget és méltóságot ad az embernek, alárendeltetik a kollektív formának.”¹⁷ Egy adott mintára történő igazítás jellemzi a világunkat mind a tanulás, mind az élet során. A tömegkultúra és a „sablonosítás” ellen Tillich szerint az egyetlen módszer, ha kellő érettséggel lépünk fel. Az érettség pedig, amelynek gyakorlásához elsősorban bátorságra van szükség, „mind a személyes, mind a kulturális értelemben, feltételezi a problémák alatti megpróbáltatást, a döntés szükségességét, és a nemet mondás lehetőségét.”¹⁸

6. 1958-ban írott *The Lost Dimension in Religion* (A vallás elvesztett dimenziója) című tanulmányában a mélység dimenziójának elvesztéséről beszél. A technikai társadalomban az ember és világ helytelen kapcsolatából fakadóan mindenkit az evilági célok érdekelnek; s a ho-

rizontális, evilági keresgetés során az élet végső értelmére vonatkozó kérdést nem válaszoljuk meg, sőt, nem is tesszük fel kellő komolysággal. A mindig „jobbat”, „nagyobb” és „többet” akarás egyik legkifejezőbb szimbóluma Tillich szerint az űrutazás – amelynek már a szóhasználat (*space exploration*) is ezt a magatartást fejezi ki: mintha egyébként a többi utazás nem a térben történne.¹⁹

A mélység dimenziójának elvesztésével a vallási szimbólumokat, sőt, önmagát is elveszíti az ember. Tillich szerint mindezen csak az segíthet, ha őszintén szembenézünk a helyzetünkkel, anélkül hogy megpróbálnánk leplezni vallási vagy szekuláris ideológiákkal. „A vallási érdeklődés újjáéledése teremtő erő lehetne a kultúránkban, ha a mélység elvesztett dimenzióját kereső mozgalmak fejlődne.”²⁰

7. Két, 1959-ben keletkezett írásában (*Expressions of Man's Self-Understanding in Philosophy and the Sciences*

Az ember és szférái – hol a környezet?

13 Tillich, i.m. 4-9.p.

14 Tillich, i.m. 123.p.

15 Tillich, i.m. 137.p.

16 Tillich, i.m. 139-140.p.

17 Tillich, i.m. 145.p.

18 Tillich, i.m. 148.p.

19 Tillich, i.m. 43.p.

20 Tillich, i.m. 48.p.

(Az ember önértelmezésének kifejezései a filozófiában és a tudományokban) és *Thing and Self* (Dolog és egyén) ismét a tárgyiasítás kérdése jelenik meg: az emberek és a dolgok tudományos és technikai tárgyiasítása az egzisztencializmus tiltakozását vonja maga után. A tárgyiasítás (vagy dologiasítás) során ugyanis az ember elveszíti önmagát, amikor a világ tárgyainak megismerése során ő maga is pusztá objektummá válik, ő maga is egy tárggyá válik a többi között.

Tillich többször is elutasította, hogy úgy tekintsünk a tudás tárgyára, mint amely azt „teljes egészében feltételes és kiszámítható 'dologgá' alakítja át, mint ami nem viszonzható [a szubjektum] tekintetét.”²¹ A „tárgyasításnak” abban van a legnagyobb tévedése, hogy úgy tekint tárgyra, mint amely csak egy dolog: „tárgyasít”, de nem csupán a megismerés során, „hanem ontológiailag és etikailag is.”²² Ennek a folyamatnak mérhetetlen következményei vannak, melyet Tillich szerint még nem látunk teljességében. Az emberiségnek új célra és életnek új értelemre van szüksége, nehogy az ember is az egyik személytelen tárggyá váljon a többi között.²³

A tárgyiasítás többek között a klasszikus természet-tudomány világképének következménye, s a teológia számára azért is lehet kedvezőnek tartani, mert ezáltal biztosítva érezheti magát a teológus olyan tévtanítások veszélyétől, mint például a panteizmus. Tillich azonban nem ezzel a veszéllyel törődik, hanem azzal a veszteséggel, amit a tárgyiasítás során ér bennünket.

A technológiai társadalom tárgyiasításának morális következményei közé tartozik az, hogy a szubjektum elveszíti mind az önértelmezését, döntésképeségét, nyelvhasználatát, eszközkészítési tudását – sőt, még arra való képességét is, hogy konfliktusba kerüljön másokkal.²⁴ Ennek eredményeként az ember dimenzióira²⁵ esik szét: test és lélek karteziánus szétválasztása Tillichnél következménnyé válik.

8. A tudomány és vallás régebbi konfliktusainak a technika destruktivitásának fényében történő vizsgálata a tárgya a *Science and the Contemporary World in the View of a Theologian* (Tudomány és a mai világ egy teológus szemében) című, 1961-es munkájának. Ahogy

a tudományos és a vallási dimenzió keveredése problémákat okozott a múltban, úgy a tudományos és a vallási igazságkeresés kétértelműsége is problémákat okozhat. Am ez nem jelentheti azt, hogy a vallás igazsága elfedné a tudomány igazságát, s így annak le kellene mondania erről a vállalkozásáról. A tudomány – a technológia által támogatva – olyan makro- és mikrovilágot képes feltárni, amely az ember igazságkeresését megdöbbentő módon képes motiválni. A probléma akkor lép fel, ha a cél és eszköz szerepe összekeveredik, vagy az eszköz (amely az önmagában vett technológia) cél nélkülivé válik; mert ennek eredménye lesz az értelem nélküli élet és az üresség, valamint a termelés és fogyasztás határtalansága.²⁶

9. *How Has Science in the Last Century Changed Man's View of Himself?* (Hogyan változtatta meg a tudomány az ember önképét a múlt században?) című 1965-ben keletkezett írásában Tillich az ember céljának (*telos*) megváltozását teszi a probléma központjává. A klasszikus humanizmusfelfogása (mely szerint az ember célja potencialitásainak aktualizálása) és a transzcendens-vallási értelmezés (mely szerint az ember célja a végességből való kiemelkedés és a végső valóság megtalálása) a tudományt egy megvalósulási lehetőségnek látta a sok közül. Ezzel szemben a tudományos-technikai megközelítés szerint az ember célja a természet és az emberiség meghódítása és átalakítása a kizárólagos racionális elemzés és ellenőrzés által. Am Tillich reménykedik abban, hogy az önmagáért létező tudomány és technológia elleni protestálás hamarosan többé válik: „az ember álláspontjának olyan támogatójává, amely figyelembe veszi az ember sokdimenziós egységének minden dimenzióját.”²⁷

10. Egyik utolsó írásának *The Decline and Validity of the Idea of Progress* (A haladás eszméjének hanyatlása és érvényessége 1966) központi kérdése a haladás értékelése. A technikai társadalom szimbólumát vizsgálja meg Tillich a történelmi fejlődés során, a kultúra különböző dimenzióiban való használhatóságának szempontjából. A fejlődés Tillich szerint megállíthatatlan, s ez így van rendjén; „az egyetlen dolog, amit mondhatunk az ez: ha új kezdet van, nőjünk fel hozzá. Mint keresztény teológus, azt mondanám, hogy a beteljesedés minden pillanatban itt és most megy végbe.”²⁸

Tillich természetképéből, személyes élményeiből és történelemszemléletéből is adódik, hogy etikai álláspontjában központi szerepet játszanak a természettudományok fejlődésének eredményei, a technológia hatalma, a modern technikai társadalom képe, a természetre való figyelés. Noha mindig fontosnak tartotta, későbbi írásaiban Tillich egyre radikálisabban elítélte a természet és az ember érdekeit fenyegető racionalizmus és öncélú technika egyeduralmát. A technológiai fejlődés legújabb eszközeinek a második világháborúban történő alkalmazása

21 Tillich, *Rendszeres Teológia*, 2000. 92.p.

22 Tillich, i.m. 2000. 92.p.

23 Tillich, *Theology of Culture*, 1959. 94.p.

24 Tillich, i.m. 1988. 97-122.p.

25 A dimenziók fogalmát Tillich a „szintek” helyett vezeti be. A „szint” metaforikus fogalmát azért tartja szükségesnek lecserélni, mert ez a dolgokat hierarchikus rendben láttatja velünk. Ennek negatívuma egyrészt, hogy egyfajta értékminőség alapján rendezi el a dolgokat, másrészt, hogy következőképpen megszüntet minden kapcsolódási pontot a dolgok között. Tillich az emberi dimenziókat egységben látta. Értelmezésében a test, a lélek és a szellem nem az ember három, egymástól független része. Ezek az ember létének ugyan különböző dimenziói, ám mindig egymáson belül helyezkednek el, mert „az ember nem részekből áll, hanem egység.” Tillich, *Dynamics of Faith*, 1957. 123.p.

26 Tillich, i.m. 1988. 176-177.p.

27 Tillich, i.m. 1988. 82.p.

28 Tillich, *The Future of Religions*, 1966. 78-79.p.

Tillich gondolkodásában hasonló törést jelenthetett, mint az első világháborúban átértelt kulturális, ideológiai és egzisztenciális krízis. A tudomány, amely kutatásaival motivációt jelenthet az igazságkeresés és az egzisztenciális kérdések megfogalmazása során, a technológia önállósodásával és öncélú eszközhasználatával a tudomány eredményeiből való mérhetetlen kiábrándulást eredményezhet.

A technológia és a tudomány használóinak fel kell ismerniük, hogy csak akkor élnek felelősen a tudomány eredményeivel, ha az élet más dimenzióival együtt alkalmazzák azokat, és az élet más területeit figyelembe véve hozzák meg döntéseiket. A tudomány – és különösen a technológia – önmagában nem csak vallás nélkülivé válik, de értelmetlenné, sőt az egyes ember önértelmezésére nézve veszélyessé, a társadalom és a Föld jövőjére nézve pedig pusztítóvá is.

Tillich minden írásában határozottan kifejti a tudománnyal és a technológiával szemben támasztott ilyen kritikáját. Ám Tillich technikai etikai gondolatai nem csupán ezért fontosak, hanem legalább két másik szempont miatt is. Egyrészt Tillich olyan középutat talál a technológia értékelése során, amely a gyakorlatban is megvalósíthatónak tűnik: az adott kor szituációjának értékelése során nem adja meg magát sem a technológia önfeledt éltetésének, sem a „technikai civilizációval szembeni romantikus gyűlölködésnek.”²⁹ A mai világot jellemző két szélsőséget – a technológia elfogadása mindenek felett, vagy annak teljes elutasítása – Tillich a kezdetektől fogva ellenezte. Szerinte a technológiai társadalom megvalósulása mindig kétértelmű: egyszerre kreatív és egyszerre destruktív, s a kétértelműséget egyszerre kell látni a technológiával való helyes viszony kialakításához. Ebből a kétértelműségből fakadó kérdések és problémák motiválják Tillich etikai megállapításait. Önmagában az a tény, hogy az adott kor szituációjával szemben, és annak kétértelműségeivel küzd az ember, Tillich számára jel volt, amely arra utalt, hogy még nem vagyunk teljesen elveszve saját korunkban. Ott, ahol kérdeznek, még megjelenik a transzcendencia lehetősége. „Így a legtöbb, amit tehetünk, hogy mindazokkal együtt, akik korunk kétértelműségeit meg tapasztalják, feltesszük a kérdést: mi az értelme annak a technológiai világnak, amelyet létrehozunk, és hogyan kell erre reagálnunk?”³⁰

Bár Tillich szigorúan kritizálja a technológia és a tudomány destruktív oldalainak erősítésére tett kísérleteket, sosem teszi ezt úgy, hogy emellett ne jelenítené meg a pozitív lehetőségeket – mind a protestálás, mind egy alternatív gondolkodás felmutatása által. Noha írásai erőteljesen

kritikusak, mégis mindig felmutatja a reményt. A pesszimizmus kerülése szokatlanul tűnhet egy egzisztencialista gondolkodótól, ám Tillich szerint az optimizmus éppen az egzisztenciális értelmezésből fakad. A pesszimista álláspont „nem történhet meg egy teológiai rendszerben. A 'pesszimizmus' szót nem is használjuk az emberi természet leírása során, sem fogalomként, sem leírásként. Az elemzés kedvéért azonban szükségünk van absztrakcióra, még akkor is, ha rendkívül rossz hangzásúak. Az emberi állapot egzisztencialista értelmezése nem térhet ki ez elől, bármilyen terhes feladat is.”³¹ Tillich szerint csak akkor tűnhet egy teológiai gondolat pesszimistának, ha elszigetelten használjuk, és anélkül, hogy meghallanánk a benne foglalt választ.

A tudomány és technológia tillichi elemzésének másik fontos vonása témánk szempontjából az, hogy a technikai társadalom és a technológia világának értékelése során soha nem kizárólag a tudományt és a technológiát teszi felelőssé a kialakult helyzetért. Ha a technológia és a tudomány kerül hatalomra, ha az ember önértelmezése semmivé válik, ha az élet értelme elveszni látszik, vagy ha a földi élet az ökológiai krízis vagy az atomháború lehetősége miatt veszélybe kerül, akkor Tillichnél ez sosem a tudomány és a technológia művelőinek felelőssége, hanem ugyanúgy a kultúra minden területének és a teológia képviselőinek is felelőssége.

Ebből következően a technikai krízis – és ennek részeként többek között a mai ökológiai krízis is – nem annyira technológiai probléma, mint inkább kulturális és spirituális. A krízis oka ugyanis mindig az ember irányítvesztése (a vertikális helyett a horizontálisra való figyelés), vagy a prioritások átrendeződése (például a végső értelem és a végesség kérdéseinek felcserélődése), a dimenziók keveredése (tudományos és vallási) és a cél-eszköz viszony felborulása. Ezekben az irányítvesztésekben a teológus, a tanár, a művész, a történész, a tudós és a politikus ugyanúgy hibás. Nem a tudomány és a technológia önmagában a felelős, hanem az az ember, aki helytelenül alkalmaz, aki az élet sokdimenziós egységéből csak egyet emel ki, aki a tudományt és a technológiát hagyja egyedül uralkodni. Ez pedig a világ kulturális és vallási krízise – nem a tudomány vagy a technika önálló problémája.

Tillich ezt a gondolatot többek között az „álmodó ártatlanság” metaforáján keresztül szemlélteti. Ahogyan a gyermek felébred az álomból és az ártatlanságból, úgy az emberiségnek is fel kell ébrednie a tudás megszerzése során. A tudás minden esetben „spirituális veszélyeket rejt magában. Minden átmenet a tudás lehetőségéből – amellyel az ember természete szerint rendelkezik – az időben és térben való aktualizálódásába, veszélyes dolog.

Vallás és tudomány – érintkezési pontok

29 Tillich, *The Interpretation of History*, 1936. 6.p.

30 Thomas, Introduction. In: TILlich, Paul, THOMAS, J. Mark: *The Spiritual Situation in Our Technical Society*, 1988. XVII. p.

31 Tillich, i.m. 2000. 260.p.

Klíímaváltozás – kulturális és spirituális probléma

Ez mindig spirituálisan veszélyes.³² Ez pedig nem csupán a tudós felelősségéhez vezet, de minden emberéhez, aki részesedik a tudásban valamilyen mértékben. A kialakult helyzet a közös spirituális problémánk – amelynek megoldására mindig van remény.

Bár az utóbbi évtizedekben az ökológiai és technológiai krízis kérdésének előtérbe kerülésével a problémát elemző és arra megoldást javasoló válaszok száma is megnőtt, Tillich gondolatainak újraértelmezése ezen a téren is hasznos lehet. Ted Peters szerint Tillich teológiája többek között azért fontos számunkra ma, mert „a szekuláris tapasztalat hermeneutikáját biztosíthatja, amely felfedi a vallás mélységeit a kultúra számára, és megmutatja, hogy milyen ostobaság az, ha a társadalmat kizárólag a techno-szekuláris értékek vezetik.”³³ Michael Drummy arra mutat rá, hogy az olyan mai mozgalmak, mint a dekonstrukcionizmus vagy a posztstrukturálisizmus „miközben a 'modern kor' szükséges kritikáját adják, addig (néhány kivételtől eltekintve) folyamatosan elmenekülnek az emberi és nem-emberi kapcsolatokat vizsgáló kérdések elől. Ebben az értelemben Tillich filozófiai teológiája, miközben természetesen kontextuális és behatárolt, mégis, a nem-emberi világ teológiai fontosságának tárgyalása során nagy segítségünkre lehet.”³⁴

Noha több mint fél évszázaddal ezelőtt fogalmazta meg Tillich az idézett előadásokban, tanulmányokban szereplő gondolatokat, mégis, aktualitásuk semmit sem veszített az eltelt évtizedek alatt. Különösen igaz ez abban a tekintetben, hogy a környezetvédelem kérdésének megválaszolását és a technológiai társadalom problémáinak megoldását nem lehet kizárólag a tudomány és a technológia oldalára hárítani. A teológiának, s így az egyházaknak együtt kell működniük az ökológiai krízis problémájának megoldásában. Ebben a közös feladatban Tillich mind a jelen szituáció, mind a probléma történelmének elemzése során segíthet, ám gondolatainak legfontosabb

üzenete a közös felelősségvállalás hangsúlyozása és a reálisan optimista álláspont kialakítása a technikai társadalom spirituális helyzetének jobbá tétele érdekében.

KODÁCSY-SIMON ESZTER³⁵

IRODALOMJEGYZÉK:

- Barbour, Ian G.: Religion and Science. Historical and Contemporary Issues. HarperCollins, San Francisco, 1997.
- Carpenter, James A.: Nature and Grace: Toward an Integral Perspective. Crossroad, New York, 1988.
- Dourley, John P.: Paul Tillich and Bonaventure: An Evaluation of Tillich's Claim to Stand in the Augustinian-Franciscan Tradition. Fordham University, Fordham, 1971.
- Drummy, Michael F.: Being and Earth. Paul Tillich's Theology of Nature. University Press of America, Lanham, New York, Oxford, 2000.
- Pauck Wilhelm, Pauck Marion: Paul Tillich. His Life and Thought. Harper and Row, New York, 1976.
- Peters, Ted: Techno-secularism, Religion, and the Created Co-Creator. In: Zygon, Vol. 40. No. 4. Dec. 2005. p845-862.
- Reimer, James, A.: Tillich, Hirsch, and Barth: Three Different Paradigms of Theology and Its Relation to Nature and the Sciences. In: Reimer, James A.: Paul Tillich: Theologian of Nature, Culture and Politics. Münster, Westf: LIT, 2004. p121-140.
- Santmire, Paul H.: The Reformation Problematic and the Ecological Crisis. In: Metanoia, Vol. 2. Special Supplement, June 1970.
- Thomas, J. Mark: Introduction. In: Tillich, Paul, Thomas, J. Mark: The Spiritual Situation in Our Technical Society. Mercer University Press, Macon, Georgia, 1988. XIII-XXI. p.
- Tillich, Paul: The Interpretation of History. Ford.: Nicholas Alfred Rasetzki, Elsa L. Talmey. Charles Scribner's Sons, New York, 1936.
- Tillich, Paul: Dynamics of Faith. Harper & Row, New York, 1957.
- Tillich, Paul, Kimball Robert C.: Theology of Culture. Oxford University Press, Oxford, 1959.
- Tillich, Paul: The Future of Religions. Greenwood Press Publishers, Westport, Connecticut, 1966.
- Tillich, Paul: My Search for Absolutes. Simon and Schuster, New York, 1967.
- Tillich, Paul, Thomas, J. Mark: The Spiritual Situation in Our Technical Society. Mercer University Press, Macon, Georgia, 1988.
- Tillich, Paul: Rendszeres Teológia. Ford.: Szabó István. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

32 Tillich, i.m. 1988. 171.p.

33 Peters, Techno-secularism, Religion, and the Created Co-Creator, 2005. 846.p.

34 Drummy, i.m. 2000. 116.p.

35 Matematika-fizika szakos tanár, evangélikus teológus, tanársegéd az Evangélikus Hittudományi Egyetem Rendszeres Tanszékén.